

TÜRK MEDENİYETİNDE KAZAK EL SANATLARININ YERİ / THE SIGNIFICANCE OF KAZAKH HANDICRAFTS IN TURKISH CIVILIZATION

Ömer ZAIMOĞLU*

Özet

Türk Halk Sanatı, ilk çağlardan başlayıp günümüze kadar gelişerek Türk soylu halkların sanat temellerini oluşturmuştur. Bunun içerisinde Göktürklerin kurduğu siyasî yapı, kültürel gelişme, ekonomik hayat ve sanat anlayışı sistemi günümüzde büyük ölçüde etkisini göstermektedir. Bugün Türk halkları sanatlarının tamamında olduğu gibi bu halkların bir parçası olan Kazak Halk Sanatında da bu etki açıkça görülmektedir. Esasa yakınlık bakımından Kazak el sanatları bunların içinde en önde gelenidir. Tarihi seyri içerisinde Anadolu medeniyeti birçok medeniyete ev sahipliği yapmıştır. Bu medeniyetlerin sanatlarını kendi sanat anlayışına göre uyarlamış ve kendi öz sanatını çeşitlendirmiştir. Buna mukabil Kazakistan'da kurulan medeniyetler, Türk halklarının kurduğu medeniyetlerdir. Kazak Halk Sanatları bu çerçevede temelden çok fazla uzaklaşmamış, buradaki sanat anlayışı daha milli ya da öze dönük bir tarzda sürdürülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Kazak, El Sanatları, Göktürkler, Kültür, Orta Asya, Çadır

Abstract

Turkish community art which appeared in ancient times, gradually developed and formed the basis of all of the Turkish communities' art. Today it is possible to observe the effects of Gokturks' political, cultural, economic, and artistic systems. This effect is seen clearly in Kazakh Folk Arts as well as in all Turkish communities' arts. Kazakh handicrafts hold the first place among these in terms of their level of originality. Throughout history, Anatolia hosted many civilizations; adapted their art to its own artistic perspective and enriched its artistic production. As a result, the civilizations founded in Kazakhstan were established by Turkish communities. In this context, Kazakh Folk Arts did not deviate from its fundamentals and art approaches are sustained through a national style oriented towards its essential features.

Keywords: Kazakh, Handicrafts, Gokturks, Culture, Central Asia, Tent

* Yrd. Doç. Dr. Akdeniz Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi, Geleneksel Türk El Sanatları Bölümü Öğretim üyesi, Antalya, omerzaimoglu@hotmail.com

1-GİRİŞ

Geleneksel Türk Halk Sanatları; halıcılık, düz dokumacılık (kilimcilik, cicim, zili, sumak), kumaş dokumacılığı, yazmacılık, çinicilik, seramik-çömlek yapımıcılığı, işlemecilik, oya yapımıcılığı, deri işçiliği, müzik aletleri yapımıcılığı, taş işçiliği, bakırcılık, sepetçilik, semercilik, maden işçiliği, keçe yapımıcılığı, örmecilik, ahşap ve ağaç işlemeciliği, arabacılık vb. sıralanabilir¹.

Eski Türkistan'ın büyük bölümü olan bugünkü Kazakistan topraklarında yaşamış Türk halklarının bıraktığı sanatsal miras, Türk Sanat Tarihi ve Türk Kültürü açısından büyük önem arz etmektedir. Göktürklerden Hunlulara, Karahanlılardan Sakalara, Uygurlardan Oğuzlara ve daha birçok medeniyetin Kazakistan topraklarında devletleştiğini düşünürsek; bu coğrafyanın eşsiz medeniyetlere ev sahipliği yaptığını, bunun tarihî ve sanatsal bakımdan da çok önemli olduğunu söyleyebiliriz. Kazakistan Cumhurbaşkanı Nursultan Nazarbaev bir konuşmasında: "Kazakların etnik, sosyolojik, psikolojik dünyaları ve kültürel yaşam biçimleri hâlâ araştırılmamış, su yüzüne çıkarılmamış tarihî bir sır gibidir." demiş ve bu tarihî sırrın artık çözülmesi gerektiğini vurgulamak istemiştir².

Bu meseleyi çözme yolunda ilk olarak, çağdaş millî kültürümüzün temeli olan Eski Türk Halkları sanatsal mirasının günümüze olan etkileri ve getirdiklerini inceleyerek günümüz koşulları ile birlikte değerlendirilmesi gerekir. Kazak Halkının kendine has el sanatlarının kalıplaşmış gelişmesinde Eski Türk Halklarının kültürel yaşamının etkisi büyüktür. VI ve VII. yüzyıllarda günümüz Türk Akraba Topluluklarının atalarının bütün dünyada etkili olduğunu ve çok büyük bir coğrafyaya hâkim olduklarını tarihî kaynaklardan görebiliriz. Göktürk İmparatorluğu'nun (552-745) *cihan-ı şûmul* bir devlet olarak iki yüzyıl boyunca siyasî, ekonomik, toplumsal v.b yönetim becerileri, günümüz Türk Devlet Yönetim anlayışının temelinde hâlâ etkisini sürdürmektedir. Göktürk İmparatorluğu'nun kurduğu medeniyet beşerî medeniyetin oluşumunda ve dünya uygarlık tarihinin gelişmesinde önemli bir yere sahiptir.

Türk medeniyeti, etnografların ve araştırmacıların her zaman ilgisini çekmiştir. Özellikle W. W. Radlov, S. E. Malov, A. Amanjolov, M. N. Hangalov gibi bilim adamları Türk Medeniyetini incelemiş ve önemli tespitlerde bulunmuşlardır³. Rus bilim adamlarından A. N. Berştam, W. W. Bartold, L. N. Gumilev⁴, Kazak bilim adamlarından A. Margulan, Ö. Canibekov, S. Kaskabasov, M. Joldasbekov, A. K. Jumabekov, Ö. Alevov gibi araştırmacıların konu ile ilgili birçok çalışmaları vardır⁵. Göktürklerin sanatsal faaliyetlerini ve eserlerini incelemek birçok bakımdan zordur. Uzak tarih olduğu için eserlerin çoğu günümüze kadar ulaşmamış, aynı zamanda yapılması gereken araştırmaların büyük bir coğrafya üzerinde yayılmış olması da bu araştırmaları zorlaştıran en önemli faktörlerden birkaçı olarak kabul edilebilir.

1. <http://www.kultur.gov.tr/TR/Genel/BelgeGoster.aspx?F6E10F8892433CFFAAAF6AA849816B2EF56515916B329A1F1>

2. N. Nazarbayev, "Menin Armanım da, Muratım da Kazakistan Halkın Bakıtka Jetkizu", *Juldız Jurnalı*, S.7, 2000, p. 19.

3. L. N. Gumilev, "Drevnie Türkii", *Havka Jurnalı*, S. 9, 1967, p. 336 .

4. A. S. Amanjolov, "Türki Filosofiyası jane Jazu Tarihi", *Sanat Jurnalı*, S.16, Almatı, 1996, s. 328.

5. A. Jumabekov- K. Ö Alevov, "Ejelgi Türki Halıktarının Balbal Koyu Desturi jane Onın Oku Terbiyelik Manızı", *Örken, Hojeli Jurnaldarı*, S. 3-4, Almatı, 1999, pp. 37-39.

Türk Halklarının ataları olarak bilinen Göktürklerin kurdukları siyasi ve medenî düzen günümüzde de hâlâ etkisini sürdürmektedir. Göktürklerden sonra kurulan bütün Türk devletleri Göktürklerin sanatsal ve endüstriyel tecrübelerinden yararlanmışlardır.

Yerli ve yabancı Türk Tarih araştırmacılarının çalışmalarını kaynak olarak alırsak, Göktürk Devleti kendi döneminin ekonomik açıdan en güçlü devleti olarak kabul ediliyordu⁶. O dönemin şartlarındaki hayvan yetiştiriciliğinde oldukça ilerlemişlerdi. Hayvanın etini, sütünü gıda olarak, derisini, yünü işleyerek ev eşyalarında ve kıyafetlerde kullanmışlardır⁷. Göktürklerin ata sanatı durumunda olan demircilikteki becerileri dönemin en ileri seviyesindedir. Destanlarda; demircilikteki ustalıkları sayesinde demirden dağı eriterek yurdunu genişlettiği ve dünyaya hakim bir devlet olduğu bilinen Göktürkler için demir her zaman en önemli üretim malzemesi olmuştur⁸. Endüstriyel bakımdan üretimine ilk olarak tarım ve ev aletleri ile başlanılan demircilik ileriki zamanlarda savunma ve av aletlerinde daha çok kullanılmıştır. Göktürkler, savunma ve av aleti üretiminde oldukça ileri seviyelere giderek kendi dönemlerinden sonra yada öncü olacak buluşlarını bırakmışlardır. Türklerde demircilik ata mesleği durumunda idi. Türklerdeki “tarhan” unvanının demircilikle çok yakın ilgisi vardı. Tarihî kayıtlara göre, ancak dokuz göbekten beri ataları demircilik yapmış olanlara bu unvan verilmekteydi⁹. Ahşaptan çeşitli ev eşyaları, taştan heykeller, balballar yapmışlardır. Kerpiç işçiliği Göktürklerde önemli bir meslekti. Kerpiçten üretilen malzemelerden günümüze çok fazla eser kalmamasına rağmen Göktürklerin kerpiç işçiliğine verdiği önemi anlıyoruz. Mutfak malzemeleri (tabak, çanak, saksı, çömlek, testi) genel olarak kerpiçtendi. Demircilik, ahşap oymacılığı, kerpiç işçiliğine verdikleri önem ve bu sanatları kullanış biçimlerini inceleyecek olursak Göktürklerin, araştırma ve geliştirmeci bir anlayışla üretici bir toplum olduğunu ve sanatsal alanda kendilerinden sonraki nesillere örnek olacak çalışmalar yaptıklarını görürüz¹⁰.

2- DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Türk halkları uzun yıllar çadırlarda yaşamış, kışın keçe, yazın kıldan çadırlarda hayatlarını sürdürmüşlerdir. Dışarıdan bakıldığında çadır görüntüsünde ama içeri girildiğinde evden farkı yoktu. Çadırlarını süslemede gösterdikleri itinaya bakarak yaşadıkları ortamı estetikleştirmek ve güzelleştirmek istedikleri ortadadır. Bu sebeple süsleme sanatında da oldukça ilerlediklerini düşünebiliriz. Orta Asya’da hâlâ çadırlarda yaşayanlar vardır ve bu gelenek devam etmektedir. Bütün bunların üzerine işlenen, oyulan, dikilen nakış, desen ve figürler bütün bir halka mahsus olan özellikleri taşımakla kalmayıp üzerlerine her soy, boy sülale ve kabilelerin de ayrıcalıklarını yansıtmışlardır. Bu ayrıcalıklar el sanatları ürünlerinde yüzyıllar boyu işlenerek o soy veya boyun sembolü, armasını halini almıştır. Kaynağını çok eski zamanlardan alan bazı figür ve sembollerden (çember, gamalı haç, dörtgen, üçgen, spiral vb.) her biri ayrı bir

6. *Kazakistan Tarihi*, Cilt I, Mektep, Almatı, 1999, p, 345.

7. *Kazakistan Tarihi*, Cilt I, Mektep, Almatı, 1999, s, 345.

8. http://turkoloji.cu.edu.tr/HALKBILIM/koca_eski_bayram.pdf

9. http://turkoloji.cu.edu.tr/HALKBILIM/koca_eski_bayram.pdf

10. Tahsin Parlak, *Turan Yolunda Aral'ın Sırları*, Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Yayınları, Ankara, 007,s, 172.

geleneksel önem taşımakta olup günümüzde de Kazak-Türk el sanatının halı-kilim, cicim, zili ve sumak ürünlerinde çok sık kullanıldığını görmekteyiz¹¹ (Foto. 1- 3).

Araştırmacı M. Adji, “Polin Polevetskovo Pola” adlı çalışmasında, “Türk halkları, çocuğu küçük yaştan itibaren sosyal ve bireysel yaşam hakkında bilgilendirirlerdi¹². Eski Türk halklarının kendine has bir eğitim ve bilgilendirme sistemi vardı. Bu sisteme göre çocuk eğitimi, beşikten başlayıp ta ki, evlenip kendi ailesini kurana kadar devam ederdi.”¹³ Onlar çocuklarını Çin’e, Roma’ya okumak üzere gönderirlerdi¹⁴. Yaşadıkları bölgelerdeki taşlar üzerine çizdikleri çizimlere bakarak okuma yazmaya verdikleri önemi ve yine bu çizimlere dayanarak okullarında geometri, matematik, resim dersleri verildiğini anlıyoruz¹⁵. Ayrıca kendi memleketlerinde de el sanatları okulları vardı. Bu okullarda hattatlık ve musikînin yanı sıra demircilik, ahşap oymacılığı, heykeltıraşçılık gibi sanatlar da öğretiliyordu¹⁶. Bu okullar zamanla gelişerek atölye halini almış ve topluma hizmet vermeye başlamıştır. Atölye haline gelen okullarda silâhlar üretilmiş, taştan, ahşaptan, kerpiçten çeşitli kullanım aletlerini yüksek kalitede üretmeyi becermişlerdir. Türkler konar-göçer olarak yaşadıkları için sürekli taşınmak zorundaydı ve bunu kolaylaştırmak adına ilk olarak yük taşımak için kullandıkları arabayı geliştirerek arabadan evler yapmışlardır¹⁷.

Türk halk sanatının bir değişik örneği de, sadece genç kızlara ve delikanlılara özel takılar ve aksesuarların olması, bunların içinde saç tokaları, koruyucu muskalar, altından, gümüşten, bakırdan yapılan yüzük, bilezik, ayna, zırh, silâh, el aletleri v.s. gibi el emeği eşyalar bulunmaktadır. Bunlar, Türk halkının gençlere verdiği önemi gösterirken, günümüz sanatına da öncülük etmiştir. Sarraflar ve el sanatı erbaplarının el emeği, göz nurunu döktüğü ziynet eşyaları genç kızlara gösteriş ve güzellik katarken delikanlılar için ürettikleri zırhlar, silâhlar da onlara cesaret ve güven verici nitelikteydi¹⁸.

Türk halk sanatının özelliklerinden biri de süslemelerin üzerine yazılan güzel dilek sözleridir. Bunlara örnek olarak kızların ziynet eşyalarına; “boyuna kuvvet versin, bahtın açık olsun” diye yazılırken delikanlıların zırhlarına ve silahlarına ise; “başın dik, adımın sağlam olsun” gibi sözler yazılırdı. Türklerde gençlere öğüt anlamında kalıplaşmış birçok atasözü ve deyişler vardır. Bu atasözleri ve deyişler genelde göz önündeki yerlere yazılmıştır. Bu yazmalar toplumda eğitici bir rol üstlenmiştir. Orhun Abidelerinden biri olan Kültigin anıtında; “Erkek çocuğunu baba yetiştirir. Evladına hayvan yetiştiriciliğini, el işçiliğini, avlanmayı ve ok atmayı öğretir. Kız çocuğunu annesi yetiştirirken ona, ev hanımlığını, yemek pişirmeyi ve dikiş-nakış öğretir.” diye yazar¹⁹. Benzer bir atasözünü günümüzde Kazaklar şu şekilde söyler: “Eke körgen ok jonar, şeşe körgen ton pişer”. Yani: “babaya bakan ok yontmayı, anneye

11. M. Adji, *Polin Polovetskovo Poly*, Moskova, 1998, p, 243.

12. M. Adji, *a.g.e.*, p.243.

13. M. Adji, *a.g.e.*, p.243.

14. M. Adji, *a.g.e.*, p. 244.

15. M. Adji, *a.g.e.*, p. 243.

16. M. Adji, *a.g.e.*, pp. 243-244.

17. M. Adji, *a.g.e.*, p. 245.

18. K Eralin-İ. Smanov, *Kazak-Rus Sovet Suretşilerinin Şığarmalarının Klas Jetekşisinin Jumıs Jüyesinde Koldanu*, Şimkent, ŞO HBBB,1989, s, 47.

19. <http://www.orphunabideleri.com/kultigin-aniti>.

bakan elbise biçmeyi öğrenir". Bu tür eğiticilik anlayışının etkileri günümüzdeki hayatta da sürmektedir. Özellikle Anadolu coğrafyasında bu anlayış hâlâ hâkimiyetini devam ettirmektedir. Türklerde üreticilik anlayışı birbirini iteleyici niteliktedir. Demiri işlemeyi öğrendikten sonra demirden yapılan aletler marangozlukta ve başka sanat ve üretim alanlarında kullanılmaya başlamıştır. Üretilen her araç başka bir aracın veya eşyanın ortaya çıkarılmasında itici güç olmuştur. Türk Halk Sanatları bazı ana dallar altında kollara ayrılmıştır. Bunlar; ahşap oymacılığı, demircilik, sarraflık, taş oymacılığı, dokumacılık, deri işlemeciliği ve seramikçilik olarak bilinmektedir.

Ahşap oymacılığında göze çarpan ilk örnekler, çadır kafesi, eğer, havan, havan tokmağı, çeşitli mutfak malzemeleri vs. Demircilikte; tencere, ocak, örs, üzengi, ağızlık, yay, mızrak ve kalkan vs. Sarraflıkta; saç tokası, yüzük, bilezik, kolye, broş, küpe ve eğer takımının süsleme amaçlı aksesuarları vs. Taş oymacılığında; balballar, değirmen taşları ve kale surları vs. Deri işçiliğinde; kemerler, bel bağı, kiş-karman (ok çantası), kement, matara ve çeşitli giyimler vs. Seramikçilikte ise; sürahi, saksı, çömlek, testi, tabak ve kase gibi çeşitli mutfak malzemeleridir.

Kazak el sanatlarını incelediğimizde, diğer Türk soylu halkların sanatlarında olduğu gibi köklerinin Eski Türk Halk Sanatına dayandığını görmekteyiz. Atalarımızın temelini attığı sanatsal ve endüstriyel üreticilik, birçok değişimden geçmiş olmasına rağmen ilk örneklerine benzerlik göstermektedir²⁰.

Bazı eşyalar hiç değişime uğramadan günümüze ulaşmıştır. Hatta bu eşyalar günümüzde de aynı şekilde üretilmektedir. Kazak el sanatlarında biçim, ölçü, renk uyumu, yapılış şekli ve teknolojisi, kullanım biçimleri bakımından Eski Türk Halk Sanatları ile büyük benzerlikler göstermektedir. Coğrafi bakımdan aynı topraklar üzerinde olmaları da buna etkindir. Kazaklar genel olarak muhafazakâr bir toplumdur. Bu durumları sanatlarına da yansımıştır. Kullanılan motifler, süs eşyaları, aksesuarlar ilk örneklerine göre çok büyük bir değişim geçirmemiştir²¹. Günümüz Türk el sanatları içerisinde eskiye benzerlik bakımından Kazak el sanatları önde gelmektedir²². Türkiye’de de aynı durum söz konusudur. Anadolu coğrafyası birçok medeniyete ev sahipliği yapmıştır. Bunun sonucunda Anadolu insanı çeşitli uygarlıklarla tanışmış, yakın ilişkiler kurmuştur. Onların sanatsal anlayışını gözlemlemiş kendi sanatına has motiflere uyarlayarak geliştirmiştir. Başka uygarlıklardan esinlenerek çeşitlilik bakımından zenginleşmiş, kendi sanatına uyarlaması ile de köklerinden kopmamıştır. İki ülkenin benzer motifleri aynı duyguları yansıtmaktadır. Örnek verecek olursak, kartal motifi; ilim irfan, güç kuvvet gibi manaları ifade ederken kurt; egemenlik ve bağımsızlığı, balık; bereket, şehir-kaleyi ifade eder. Boğa ise karanlığın ve düşmanın simgesidir²³. Bu tespit tüm Türk kökenli halkların sanatları için de geçerlidir²⁴.

Yukarıda izaha çalıştığımız bu konu ile ilgili olarak kısaca şu tespiti yapmakta fayda vardır: Aynı medeniyetin, tarihin ve geleneğin temsilcisi olarak Kazak-Türk halkı bu millî kül-

20. Ö. Zaimoğlu- A. Eralina, *Halık Şeberleri Şığarmaşılığının Oku-Terbie Jumustarında Koldanu*, Türkistan, 2006.

21. Ö. Zaimoğlu, Kazak Türklerinin El Sanatı Zenginliği //Türk Dünyası Aylık Fikir Kültür Araştırma Dergisi Yüce Ereğ. S. 38, Ankara, 2006, s. 18-20.

22. Ö. Zaimoğlu, Türk Dünyası Halı Kilim Örnekleri ve Eğitim-Öğretim Teknikleri, Kentav 2006.

23. <http://sanattarihi.net/forum/index.php?topic=858.0>.

24. <http://sanattarihi.net/forum/index.php?topic=858.0>.

tür ve geleneklerini yüzyıllar boyunca geliştirmiş, bu değerleri nesilden nesile miras bırakarak uzun dönemleri kapsayan tarihî, millî bilgileri, örf ve töreleri yeni nesillere taşımış ve dünya el sanatları sahasına sunmuşlardır. Bu sunuş millet olarak bizim de dünya sanat tarihinde evrensel bir sanat olgusuna ulaşmamıza fırsat tanımıştır.

Milletlerin varlığını insanlık alemine kabul ettiren en etkili unsurun sanat olduğu gerçeğinden hareketle, özünde bir olan ama coğrafyaları dağınık haldeki Türk halklarının sanat irmağının etrafında toplanmaları geleceğimiz için en verimli ve renkli ülkü olsa gerek.

KAYNAKÇA

- M. Adji, *Polin Polovetskovo Poly*, (Rusça), Moskova, 1998.
- A. S. Amanjolov, “Türki Felsefesi ve Jazü Tarihi”, *Sanat Jurnalı*, (Kazakça), Almatı, 1996.
- K Eralin-İ. Smanov, *Kazak-Rus Sovet Suretşilerinin Şığarmalarının Klas Jetekşisinin Jumıs Jıyesinde Koldanu*, (Kazakça), Şimkent, 1989.
- L. N. Gumilev, “Drevnie Türki”, *Havka Jurnalı*, (Kazakça), 1967.
- A. K. Jumabekov - Ö. Alevov, “Ejelgi Türki Halıktarının Balbal Koyu Desturi jane Onın Oku Terbiyelik Manızı, Örken”, *Hojeli Jurnalı*, (Kazakça), Almatı, 1999, pp. 3-4, *Kazakistan Tarihi*, Cilt: I, Mektep, (Kazakça), Almatı, 1999.
- N. Nazarbayev, “Menin Armanım da, Muratım da Kazakistan Halkın Bakıtka Jetkizu”, *Jıldız Jurnalı*, (Kazakça), S. 7, Almatı, 2000.
- T. Parlak, *Turan Yolunda Aral'ın Sırları*, Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Yayınları, Ankara, 2007.
- Ö. Zaimoğlu, *Türk Dünyası Halı Kilim Örnekleri ve Eğitim-Öğretim Teknikleri*, (Kazakça), Kentav, 2006.
- Ö. Zaimoğlu- A. Eralina, *Halık Şeberleri Şığarmaşılığının Oku-Terbie Jumıstarında Koldanu*, (Kazakça), Türkistan, 2006.
- Ö. Zaimoğlu, “Kazak Türklerinin El Sanatı Zenginliği”, *Türk Dünyası Aylık Fikir Kültür Araştırma Dergisi Yüce Erek*, S. 38, Ankara, 2006, s. 18-20.
- <http://www.kultur.gov.tr/TR/Genel/BelgeGoster.aspx?F6E10F8892433CFFAAF6AA849816B2EF56515916B329A1F1>
- <http://sanattarihi.net/forum/index.php?topic=858.0>
- http://turkoloji.cu.edu.tr/HALKBILIM/koca_eski_bayram.pdf
- <http://www.orhunabideleri.com/kultigin-aniti>

Foto.1. Çadır (Yurt) örnekler

Foto. 2- Çadır süslemeleri (Baskur) (çarkı felek) deseni.

Foto. 3- Gamalı haç motifli seramik parçaları